

Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2022. Том. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. Випуск 22. 177 с.
URL: <https://lib.iitta.gov.ua/732780/>

УДК 159.9>316.6

Петренко І.В.

СУЧАСНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ СОЦІАЛЬНИХ СУБ'ЄКТІВ – ВИРАЗНИКІВ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ В СИСТЕМІ «СІМ'Я-ШКОЛА»

Статтю присвячено розгляду сучасних психологічних підходів до вивчення взаємодії соціальних суб'єктів – носіїв громадської думки в системі «сім'я-школа». Проаналізовано основні ознаки громадської думки. Окреслено структурні елементи громадської думки, серед яких: суб'єкт формування громадської думки; виразник громадської думки; об'єкт громадської думки; дискурс; оціночне судження; комунікативний простір; соціальний простір. Розкрито функціональні характеристики громадської думки: ідентифікуючу, інтегруючу, виховну, пізнавальну, управлінську, консультативну, регулювальну, оцінну, консенсусну, конденсаторну. Визначено типи взаємодії соціальних суб'єктів – виразників громадської думки. Представлено динамічну модель розгортання громадської думки в процесі міжсуб'єктної взаємодії в системі «сім'я-школа».

Ключові слова: соціальний суб'єкт, взаємодія, громадська думка, виразник громадської думки, система «сім'я-школа».

Petrenko I.V. Modern psychological approaches to exploring the interaction of social subjects – a declarants of public opinion in the «family-school» system. The article is devoted to the examination of modern psychological approaches to the explore of the interaction of social subjects – a declarants of public opinion in the «family-school» system. The main features of public opinion are analyzed. The structural elements of public opinion are outlined, including: the subject of public opinion formation; public opinion speaker; object of public opinion; discourse; value judgment; communicative sphere; social sphere. Functional characteristics of the community thought were assigned: identifying, integrating, guiding, knowing, managing, consulting, regulating, evaluating, consensual, condensing. The types of interaction of social subjects – a declarants of public opinion are defined. A dynamic model of the deployment of public opinion in the process of intersubjective interaction in the «family-school» system is presented.

Keywords: social subject, interaction, public opinion, declarant of public opinion, «family-school» system.

Вступ. Вивчення соціально-психологічних умов підвищення ролі сім'ї як виразника громадської думки щодо реформування освіти, залишається й сьогодні, навіть під час дії правового режиму воєнного стану, завданням, що потребує особливої уваги і є перспективним дослідницьким напрямком у контексті упровадження концепції «Нова українська школа». Перегляд усталених форм взаємодії між сім'єю та школою може започаткувати зміни у ставленні батьків до реформування освітньої галузі. Зміни у ставленні батьків до школи як до чогось стороннього, усвідомлення її важливості як неодмінної

частини власного життя, сприятимуть позитивним змінам у настановах учасників освітнього процесу до реформи школи взагалі, й в оцінці особистого внеску кожного в її розбудову зокрема.

Вихідні передумови. Вивчення особливостей взаємодії індивідуальних і соціальних суб'єктів – виразників громадської думки є питанням міждисциплінарним і знаходиться в полі зору багатьох наук – філософії, економіки, соціології, державного управління, юриспруденції, соціальної психології. Оскільки громадська думка є квінтесенцією виявлення почуттів, уявлень, очікувань, настроїв, поглядів людей, то внесок психологічної науки у розгляд цього питання є вельми важливим, а, отже, проблема систематичного вивчення громадської думки і її врахування для поступального розвитку суспільства набуває особливої ваги. Найновіші дослідження присвячені розгляду питання трансформації громадянської позиції суспільних груп, причетних до модернізації освітнього процесу (Слюсаревський, 2017); питання перетворення уявлень носіїв громадської думки (Штельмашенко, 2018); передумов гармонізації процесу функціонування громадської думки (Стариковська, 2020); критеріїв та моделей консолідації громадської думки (Фролов, 2014); процесів побудови соціальних стереотипів в громадській думці (Полторак, Зоська, Стадник, 2021); імпліцитних моделей консолідації громадської думки у свідомості особистості (Петрунько, 2014); перцептивних ефектів, що виникають при сприйнятті повідомлень ЗМІ про опитування громадської думки (Pan, Abisaid, Paek, Sun, & Houden, 2006) та ін. Проте, питання взаємодії соціальних суб'єктів – виразників громадської думки в системі «сім'я-школа» розглянуто в наукових джерелах недостатньо і потребує свого ретельного опрацювання.

Формулювання цілей. Метою статті є висвітлення сучасних психологічних підходів до вивчення взаємодії соціальних суб'єктів – носіїв громадської думки в системі «сім'я-школа».

Виклад методики і результатів досліджень. Результати, розпочатого цьогооріч лабораторією психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України наукового дослідження, розкриватимуть необхідні умови підвищення ролі сім'ї як суб'єкта реформування освіти і носія громадської думки щодо освітніх інновацій, а також сприятимуть розробленню на цій основі відповідного соціально-психологічного інструментарію.

Слід зазначити, що громадська думка як соціальна реальність, що піддається конструюванню, так само як і активність, діяльність людини, має смисловий вимір. Циркуляція змістів передбачає їх розуміння і фіксацію у мові як особливій символічній системі. Зміст соціальної реальності і її усвідомлення виникають в процесі міжсуб'єктної взаємодії – суспільної згоди з приводу того, «що» і «як» розуміти в соціальному контексті. Причому слід враховувати, що фрагменти міжсуб'єктного досвіду особистості є варіативними і диференційованими (Lock, Strong, 2010). При конструюванні соціальної реальності, якою є громадська думка, необхідно враховувати і те, що людина представляє собою систему, здатну до самовизначення, а людська природа є пластичною й здатною до змін (Glynn, Ostman, & McDonald, 1995). Окрім того,

форми міжособистісних стосунків – як на рівні соціальних інститутів, так і на рівні дискурсу в символічних системах – відтворюють структури влади і домінування.

Своєрідність реакцій особистості, її активності, засобів діяльності, специфічність символічних смислів її функціонування у соціальному середовищі залежить від системи взаємодій, в яких вона бере участь. У загальному розумінні поняття «взаємодія» – це вплив однієї реалії – елементарної частки, тіла, біологічної істоти, людини, соціальної спільноти – на іншу реалію, що змінює їхні реакції, активність, діяльність, поведінку. Соціально-психологічна взаємодія здійснюється у формі особливих зв'язків, що реалізуються суб'єктами в процесі обміну інформацією, життєвим досвідом, системою здібностей, умінь і навичок, діяльністю, патернами поведінки. До того ж міжсуб'єктна взаємодія має свій вияв у взаємному впливі особистостей і соціальних спільнот, у системі взаємозумовлених соціальних дій, пов'язаних між собою циклічною залежністю, завдяки чому дія окремого суб'єкта є водночас як причиною, так і наслідком дії інших суб'єктів. Об'єктивним підґрунтям для розгортання соціально-психологічної взаємодії стають однаковість чи несхожість ідей, потреб, інтересів, переконань, цілей, поглядів, дій її суб'єктів. До соціально-психологічних взаємодій, таким чином, відносяться окремі дії суб'єктів, їхні стосунки, статуси і ролі, а також цінності, символи і смисли, які вони створюють і репродукують. За твердженням Ю. Габермаса (Габермас, 2000), основою утворення громадської думки і предметно-практичним її результатом стає діяльність соціальних суб'єктів, а причиною цієї діяльності виявляється базова потреба суб'єктів у взаємодії і комунікації. Функціонування громадської думки, таким чином, відбувається на двох рівнях: вербальному – сприйняття інформації та її оцінка; дієвому – здійснення суб'єктом діяльності відповідно до цієї оцінки.

За Дж. Г. Геллапом (Гэллэп, 2017) громадська думка визначається сукупністю основних ознак. (1) Громадська думка поєднує різні, навіть протилежні аргументи її носіїв. (2) Визначає істину в обговоренні і дебатах. (3) Має необхідність у критиці, завдяки чому формується і постійно змінюється. (4) Має дієвий характер і коригується дією суб'єктів. (5) Її істинність відносна і залежить від результатів учинку суб'єкта. (6) Вона постійно піддається експериментуванню. (7) Для неї важливим є внесок і право голосу кожного індивідуума. (8) Громадська думка настільки гарна чи погана, наскільки гарними чи поганими є суб'єкти, чії переконання і ідеї складають загальний потік думок. (9) Громадська думка не є продуктом колективного розуму, а є динамічним процесом, зумовленим спілкуванням і взаємодією суб'єктів у суспільстві, що постійно розвивається.

Один із відомих американських соціальних психологів Х. Кентріл (Cantril, 1972) сформулював п'ятнадцять основних «законів» функціонування громадської думки, як-от:

(1) Специфікою громадською думки є її чутливість до важливих соціальних подій.

(2) Надзвичайні і захоплюючі соціальні події спроможні різко змінювати громадську думку – коливати її, проте стабілізація може відбутися за умови її розуміння.

(3) Громадська думка, зазвичай формується і виявляється завдяки важливим подіям, ніж в наслідок будь-яких яскравих промов.

(4) Вербальні формулювання набувають значущості тоді, коли відбувається їх інтерпретація джерелом інформації, що заслуговує на довіру.

(5) Громадська думка не здатна передбачити настання і розгортання ситуації напруження чи конфронтації, а може лише реагувати на неї.

(6) Громадська думка детермінована корисливими інтересами людей.

(7) Громадська думка не буде активізуватися доти, доки не буде реалізуватися, виявлятися залежно від інтересів людей, або не буде підтверджена розвитком важливих подій.

(8) Громадська думка, що ґрунтується на інтересах, є вельми стійкою.

(9) Громадська думка, що базується на інтересах людини, в демократичному суспільстві випереджає дії офіційних владних структур.

(10) Коли громадська думка не є домінуючою у суспільстві або є недостатньо структурованою, будь-яка очевидна подія може її змінити.

(11) У складних ситуаціях люди більш прискіпливо оцінюють рівень компетентності керівництва. Якщо рівень довіри достатньо високий, керівництву надаються більш широкі повноваження, в протилежному випадку рівень толерантності з боку підлеглих знижується.

(12) Відчуття причетності людини до прийняття рішень, знижує опір діям, здійснюваним з боку керівництва.

(13) В громадській думці найчастіше висловлюються наміри о цілях, ніж розкриваються методи їх досягнення.

(14) Громадська думка має своє афективне забарвлення і, ґрунтуючись на емоціях людей, здатна до різких змін під впливом обставин.

(15) У разі, коли громадська думка має своїм підґрунтям доступ до усебічної інформації, вона стає виваженою і раціональною.

Цими принципами доцільно послуговуватись, зокрема, й у разі вивчення особливостей взаємодії соціальних суб'єктів – виразників громадської думки в системі «сім'я-школа».

Феномени громадської думки досліджуються, передусім, через категорії «істинності-хибності», «тотожності-розбіжності», «сутності-уявності», «образу-симулякру», «справедливості-несправедливості», «рівності-нерівності», «мисленнєвого-чуттєвого», «хаосу-порядку». Вивчаються також такі характеристики громадської думки, як: інтенсивність поширення, її стабільність та конфліктність. Визначальними для аналізу громадської думки є дослідження специфіки взаємозв'язків соціальних суб'єктів, що повторюючись, стають закономірними. Вони можуть бути інтенсивними, посиленними або недіяльними, інертними; тривалими, стабільними або нестійкими, мінливими.

Для подальшого дослідження міжсуб'єктної взаємодії в системі «сім'я-школа» важливим є окреслення основних компонентів – структурних елементів громадської думки, серед яких зазначаються: (1) Суб'єкти формування

громадської думки – її творці. (2) Соціальні суб'єкти – носії громадської думки – виразники сформованого ставлення до соціальних процесів. (3) Об'єкт громадської думки – інформація, що впливає на формування ставлень до соціальних проблем, подій, явищ. (4) Дискурс – основа комунікативного простору. (5) Оціночне судження – результат комунікативної взаємодії соціальних суб'єктів. (6) Комунікативний простір – арена для вільного висловлювання думок суб'єктами громадської думки для їх подальшої перевірки суспільною практикою і поширення. (7) Соціальний простір – середовище для реалізації та зміни оціночних суджень під впливом суспільного досвіду в окремий історичний період (Стариковська, 2017).

Структуру громадської думки, для усебічного розгляду цього феномену, варто доповнити функціональними характеристиками. У літературних джерелах йдеться про такі основні функції громадської думки у соціальному середовищі: ідентифікуюча – уподібнення, асимілювання соціального суб'єкта з іншими; інтегруюча – об'єднання соціальних суб'єктів; виховна – успадкування засобів та способів діяльності, трансляція, фіксація і передача життєвого досвіду; пізнавальна – інформування, зміна, оновлення знань про особливості функціонування суспільства; управлінська – організація взаємодії громадян і органів влади; консультативна – продукування підходів до розв'язання соціальних проблем; регулювальна – генерування цінностей, норм, традицій, що регулюють активність соціальних суб'єктів; оцінна – артикуляція оцінних суджень суб'єктами соціального буття; консенсусна – формування порозуміння між соціальними суб'єктами; конденсаторна – вироблення ідей, думок, що закріплюються в законодавчих актах.

Ефективне функціонування громадської думки передбачає: по-перше, на когнітивному рівні – забезпечення надійного інформаційного зв'язку між знанням і вірою соціальних суб'єктів; по-друге, на емоційно-чуттєвому рівні – гармонізацію емоційного і раціонального у взаємодії суб'єктів, що забезпечує об'єктивність і обґрунтованість громадської думки; по-третє, на поведінковому рівні – балансування між традиційним і інноваційним у взаємодії суб'єктів, що сприяє закріпленню вдалих соціальних норм, цінностей і продукуванню нових поглядів і ідей (Стариковська, 2020).

У контексті формування і поширення громадської думки в системі «сім'я-школа» слід звернути увагу на такі основні підходи, що є найбільш поширеними і активно розробляються у межах сучасних досліджень, дотичних до поведінкових наук, зокрема, психологічних.

Серед них – концепція «ефекту першої особи», що розкриває особливості оцінки людиною соціальної реальності, становлення почуття соціальної бажаності – А. Гюнтер, Е. Торсон (Gunther & Thorson, 1992), Г. Дж. Голан, А. Дей (Golan & Day, 2008). Повідомлення (інформація) оцінюються як такі, що є більш значущими власне для індивіда, а не для інших. Вплив на «мене, нас», а не на «неї, нього, них». Соціально бажана інформація, як правило, створює ефект першої особи, а інформація, що не сприймається як бажана – ефект третьої особи. Завдяки цьому створюється база для формування типу взаємодії «Я – ми».

Концепція «ефекту другої особи» визначає специфіку побудови соціальної реальності – К. Нойвірт, Ф. Едвард (Neuwirth & Edward, 2002). Акцентується увага на переконаннях суб'єктів, що розподіляються усіма, тобто на соціальному консенсусі і є основою для формування типу взаємодії «Я – ти», «Ми – ви».

Концепція «ефекту третьої особи» – розкриває особливості сприйняття особистістю соціальної реальності – В. Девісон (Davison, 1983), Р. Перлофф (Perloff, 1993), Д. Шах, Р. Дж. Фабер, С. Юн (Shah, Faber, & Youn, 1999). Люди схильні переоцінювати вплив інформації на атитюди і поведінку інших і недооцінювати її вплив на себе (Price & Tewksbury, 1996). Акцентується увага на сприйнятті соціальної реальності та поведінкових наслідках цього сприйняття (Tsfati & Cohen, 2004). Найбільший вплив буде здійснюватися не на «мене» чи «тебе», а на «нього», «неї», «них» – третіх осіб (McLeod, Detenber, & Eveland, 2001). Основа для формування типу взаємодії «Я – він, вона», «Ми – вони» (див. рис. 1). Виникнення ефекту третьої особи пояснюється декількома основними причинами. По-перше, виявом високої самооцінки, що дає змогу підтримувати позитивне ставлення людини до себе. По-друге, людина вмотивована потребою контролювати непередбачувані життєві події. По-третє, заперечення людиною значного впливу інформації на себе (Salwen, 1998), дистанціювання від її негативної дії, дає змогу зберігати відчуття власної цілісності і контроль над обставинами, а тому ефекти зовнішнього впливу проектуються на інших (Eveland, Nathanson, Detenber, & McLeod, 1999). По-четверте, людина має різні критерії для оцінки себе – здебільшого через урахування зовнішніх факторів, а інших – переважно через особистісні диспозиції (Jensen & Hurley, 2005). По-п'яте, чим більшим, на думку особи, є ступінь висвітлення певного питання в медіа, тим сильнішим є вплив цього питання на умовних інших (Hoffner & Buchanan, 2002). По-шосте, людина схильна до категоризації інших осіб і винесення узагальнених суджень щодо їхньої реакції на одержану інформацію (Perloff, 2009).

Рис. 1. Типи взаємодії соціальних суб'єктів – виразників громадської думки

До того ж серед найбільш поширених концепцій, які стають основою дослідницького пошуку особливостей взаємодії соціальних суб'єктів, визначають концепцію «спіраль мовчання» або, як її називають в деяких літературних джерелах, «спіраль замовчування» – Е. Ноель-Нойман (Noelle-Neumann, 2004), Л. Вілнат (Willnat, 1996), Дж. Домінік (Dominick, 2011). Ця концепція розкриває намагання людини уникати ситуації, коли їй необхідно виявляти свої установки і розкривати уявлення, у разі, якщо вони не є панівними в її оточенні. Концепція пояснює специфіку внутрішньої побудови висловлювання людиною своїх міркувань, особливості поширення громадської думки, а також співвідношення між домінантною і альтернативною думками. За твердженням дослідників соціальні суб'єкти в процесі комунікації набувають потреби доходити спільної згоди. Для цього, спостерігаючи за думкою інших, суб'єкти взаємодії орієнтуються на домінантну думку, замовчуючи ті ідеї, які, на їх погляд, не є популярними у групі. Таким чином, аналізу піддаються (1) Висловлювана думка як домінантна. (2) Міжособистісна підтримка нестандартної думки. (3) Кількість суб'єктів, які не висловлюють нестандартну думку (Bryant & Miron, 2004). «Спіраль мовчання» розгортається в ситуації, коли людина відчуває потребу приховувати власні погляди, не висловлювати свої думки у разі, коли такі міркування не підтримуються у соціальному середовищі більшістю інших суб'єктів. Висловлювання людиною своєї точки зору щодо певного явища чи ситуації відбувається після неусвідомленої перевірки того, наскільки співпадають її індивідуальні думки з думками інших, і стосується того, в якій мірі люди воліють промовчати тоді, коли відчувають, що їхні погляди не розділяються, не є популярними чи вирізняються від усталених. Каталізатором прискорення впливу на суб'єкта «спіралі мовчання» стає страх ізоляції. Запускання спіралеподібного процесу відбувається в ситуації, коли більшість орієнтована на висловлювання своєї домінуючої думки, а меншість – на замовчування своїх нестандартних поглядів.

У контексті вивчення взаємодії соціальних суб'єктів – виразників громадської думки, серед інших слід виокремити концепцію «упередженого оптимізму» – А. Гюнтер, П. Манді (Gunther & Mundy, 1993). Упереджений оптимізм має свій вияв у судженнях суб'єктів відносно розбіжностей між собою та іншими. Упереджений оптимізм пов'язується з низкою когнітивних механізмів, а також із характеристиками самості – самоствердженням, самопрезентацією, самоконтролем особистості. Квінтесенцією цієї концепції є виявлення і розкриття когнітивної упередженості суб'єкта про те, що він з меншою ймовірністю зазнає негативних подій, ніж інші; або із більшою ймовірністю пережить позитивні події, ніж інші суб'єкти.

На підставі структурно-функціональних характеристик громадської думки, а також враховуючи положення сучасних психологічних підходів до вивчення взаємодії соціальних суб'єктів, створено динамічну модель розгортання громадської думки в процесі міжсуб'єктної взаємодії в системі «сім'я-школа» (див. рис. 2).

Процес розгортання громадської думки розпочинається з визначення суб'єктами взаємодії актуальної соціальної проблеми – ідеї, вирішення якої стає

потребою. Виникнення у суб'єктів соціальної взаємодії інтересу до вирішення проблеми пов'язується з формуванням у соціальному середовищі усталеної думки – переконання. Повторюваність та розповсюдження переконання у соціальному середовищі, його оцінка у відповідності до соціального буття веде до стабілізації оцінного судження. Готовність соціальних суб'єктів до дії і реалізація ідеї на практиці вказує на сформованість громадської думки в системі «сім'я-школа».

Рис. 2. Динамічна модель розгортання громадської думки в процесі міжсуб'єктної взаємодії в системі «сім'я-школа»

Висновки і подальші перспективи досліджень. Зазначено, що перегляд усталених форм взаємодії між сім'єю та школою може започаткувати позитивні зміни у ставленні батьків до реформування освітньої галузі.

Зауважено, що громадська думка як соціальна реальність, що піддається конструюванню, має смисловий вимір. Циркуляція змістів передбачає їх розуміння і фіксацію у мові як особливий символічній системі. Зміст соціальної реальності і її усвідомлення виникають в процесі міжсуб'єктної взаємодії – суспільної згоди з приводу того, «що» і «як» розуміти в соціальному контексті.

Відзначено, що при конструюванні соціальної реальності, якою є громадська думка, необхідно враховувати і те, що людина представляє собою систему, здатну до самовизначення, а людська природа є пластичною й здатною до змін. Окрім того, форми міжособистісних стосунків – як на рівні соціальних інститутів, так і на рівні дискурсу в символічних системах – відтворюють структури влади і домінування.

Окреслено основні структурні елементи громадської думки, серед яких: суб'єкти формування громадської думки – її творці; соціальні суб'єкти – виразники сформованого ставлення до соціальних процесів; об'єкт громадської думки – інформація, що впливає на формування ставлень до соціальних проблем; дискурс – основа комунікативного простору; оціночне судження – результат комунікативної взаємодії соціальних суб'єктів; комунікативний простір – арена для вільного висловлювання думок суб'єктами громадської думки; соціальний простір – середовище для реалізації та зміни оціночних суджень під впливом суспільного досвіду в окремих історичний період.

Розкрито основні функції громадської думки у соціальному середовищі: ідентифікуюча – уподібнення, асимілювання соціального суб'єкта з іншими; інтегруюча – об'єднання соціальних суб'єктів; виховна – успадкування засобів та способів діяльності, трансляція, фіксація і передача життєвого досвіду; пізнавальна – інформування, зміна, оновлення знань про особливості функціонування суспільства; управлінська – організація взаємодії громадян і органів влади; консультативна – продукування підходів до розв'язання соціальних проблем; регулювальна – генерування цінностей, норм, традицій, що регулюють активність соціальних суб'єктів; оцінна – артикуляція оцінних суджень суб'єктами соціального буття; консенсусна – формування порозуміння між соціальними суб'єктами; конденсаторна – вироблення ідей, думок, що закріплюються в законодавчих актах.

Означено основні підходи, що є найбільш поширеними і активно розробляються у контексті вивчення громадської думки: концепція «ефекту першої особи», концепція «ефекту другої особи», концепція «ефекту третьої особи», концепція «спіраль мовчання», концепція «упередженого оптимізму».

З'ясовано типи взаємодії соціальних суб'єктів – виразників громадської думки, як-от: «Я – ми», «Ти – ви», «Він, вона – вони».

Створено динамічну модель розгортання громадської думки в процесі міжсуб'єктної взаємодії в системі «сім'я-школа», що охоплює такі етапи: формулювання актуальної соціальної проблеми – ідеї; усвідомлення того, що вирішення проблеми стає потребою; виникнення інтересу до вирішення проблеми; формування усталеної думки – переконання; повторюваність та розповсюдження переконання у соціальному середовищі; оцінка переконання у відповідності до соціального буття; стабілізація оцінного судження; готовність суб'єкта до дії, реалізація ідеї на практиці.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у поглибленні уявлень про зміст та сутність ролі сім'ї як виразника громадської думки щодо реформування освіти, здійсненні емпіричного дослідження особливостей взаємодії соціальних суб'єктів – виразників громадської думки в системі «сім'я-школа».

Список використаних джерел

Габермас, Ю. (2000). *Структурні перетворення в сфері відкритості*. Львів: Літопис.

- Гэллап, Дж. Г. (2017). *Пульс демократии. Как работают опросы общественного мнения*. М: ВЦИОМ.
- Петрунько, О.В. (2014). Імпліцитні моделі консолідації громадської думки у свідомості студентської молоді. *Проблеми політичної психології*, 1 (15), 75-86.
- Полторац, В.А., Зоська, Я.В., Стадник, А.Г. (2021). Процеси «побудови» соціальних стереотипів в громадській думці. *Актуальні проблеми науки та освіти*, 126-127.
- Слюсаревський, М.М. (2017). Освіта і громадська думка: шляхи до консенсусу. *Світогляд*, 1(63), 52-61.
- Стариковська, О.О. (2017). Сутність громадської думки. *Нова парадигма: філософські науки*, 131, 79-86.
- Стариковська, О.О. (2020). Основна передумова гармонізації процесу функціонування громадської думки в Україні. *Humanities Studies*, 3 (80), 65-77.
- Фролов, П.Д. (2014). Громадська думка: критерії та моделі консолідації. *Наукові студії з соціальної та політичної психології*. 34, 234-247.
- Штельмашенко, А.Д. (2018). Спіраль мовчання як фактор впливу на громадську думку. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*, 29(68), 119-122.
- Bryant, J., & Miron, D. (2004). Theory and research in mass communication. *Journal of Communication*, 54, 662-704.
- Cantril, Hadley. (1972). *Gauging Public Opinion*. N.J., 226-230.
- Davison, W. P. (1983). The third-person effect in communication. *Public Opinion Quarterly*, 47, 1-15.
- Dominick, J. R. (2011). Social Effects of Mass Communication. The dynamics of mass communication: Media in the digital age. *McGraw-Hill Higher Education*, 442-466.
- Eveland, W. P., Nathanson, A. I., Detenber, B. H., & McLeod, D. M. (1999). Rethinking the social distance corollary: Perceived likelihood of exposure and the third-person perception. *Communication Research*, 26, 275-302.
- Glynn, C. J., Ostman, R. E., & McDonald, D. G. (1995). Opinions, perception, and social reality. In T. L. Glasser & C. T. Salmon (Eds.). *Public opinion and the communication of consent*, 249-277.
- Golan, G.J., Day, A.G. (2008). The first-person effect and its behavioral consequences: A new trend in the twenty-five-year history of third-person effect research. *Mass Communication and Society*, 11 (4), 539-556.
- Gunther, A. C. (1991). What we think others think: Cause and consequence in the third-person effect. *Communication Research*, 18, 355-372.
- Gunther, A. C., & Mundy, P. (1993). Biased optimism and the third-person effect. *Journalism Quarterly*, 70(1), 58-67.
- Gunther, A. C., & Thorson, E. (1992). Perceived persuasive effects of product commercials and public service announcements: Third-person effects in new domains. *Communication Research*, 19(5), 574-596.
- Hoffner, C., & Buchanan, M. (2002). Parents' responses to television violence: The third person perception, parental mediation and support for censorship. *Media Psychology*, 4, 231-252.
- Jensen, J. D., & Hurley, R. J. (2005). Third-person effects and the environment: Social distance, social desirability, and presumed behavior. *Journal of Communication*, 55, 242-256.

- Lock, A., Strong, T. (2010). *Social Constructionism: Sources and Stirrings in Theory and Practice*. New York: Cambridge University Press.
- McLeod, D. M., Detenber, B. H., & Eveland, W. P., Jr., (2001). Behind the third-person effect: Differentiating perceptual processes for self and others. *Journal of Communication*, 51, 678-695.
- Neuwirth Kurt & Frederick Edward (2002). Extending the Framework of Third- First-, and Second- Person Effects. *Mass Communication and Society*, 5(2), 113-140.
- Noelle-Neumann, E., & Petersen, T. (2004). The spiral of silence and the social nature of man. In L. L. Kaid (Ed.), *Handbook of political communication research*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 339-356.
- Pan, Z., Abisaid, J. L., Paek, H-J., Sun, Y., & Houden, D. (2006). Exploring the perceptual gap in perceived effects of media reports of opinion polls. *International Journal of Public Opinion Research*, 18, 340-350.
- Perloff, R.M. (1993). Third-person effect research 1983-1992: A review and synthesis. *International Journal of Public Opinion Research*, 5, 167-184.
- Perloff, R.M. (2009). Mass Media, Social Perception, and the Third-person Effect. In J. Bryant & M.B. Oliver (Eds.), *Media Effects: Advances in Theory and Research* (3rd ed., pp. 252-268). New York: Routledge.
- Price, V., & Tewksbury, D. (1996). Measuring the third-person effect of news: The impact of question order, contrast and knowledge. *International Journal of Public Opinion Research*, 8, 120-141.
- Salwen, M. B. (1998). Perceptions of media influence and support for censorship: The third-person effect in the 1996 presidential election. *Communication Research*, 25, 259-285.
- Shah, D. V., Faber, R. J., & Youn, S. (1999). Susceptibility and severity: Perceptual dimensions underlying the third-person effect. *Communication Research*, 26, 240-267.
- Tsfati, Y., & Cohen, J. (2004). Object-subject distance and the third person perception. *Media Psychology*, 6, 335-361.
- Willnat, Lars (1996). Mass Media and Political Outspokenness in Hong Kong: Linking the Third-Person Effect and the Spiral of Silence. *The International Journal of Public Opinion Research*, 8, 187-212.

Відомості про автора

Петренко Ірина Володимирівна. Кандидат психологічних наук. Старший науковий співробітник лабораторії психології спілкування. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. м. Київ. Україна.

Petrenko Iryna V. Candidate of Psychological Sciences (Ph.D). Senior Research Officer. Laboratory of the Psychology of Communication. Institute of Social and Political Psychology. Kyiv. Ukraine.